

DOI: <https://doi.org/10.18524/2519-2523.2023.18.292461>

УДК 94(477.74) «18/19»

THE TYPICAL STATE MEDALS AND REWARDS AS AN OPTION OF ENCOURAGEMENT OF ODESA CITY MAYORS IN THE CITY SELF-GOVERNMENT STRUCTURE WITHIN THE PERIOD FROM THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY TO THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Viktoriiia Herasymenko

PhD (History and Archeology)
K. D. Ushynsky South Ukrainian
National Pedagogical University
26, Staroportofrankivska St., Odesa,
65020, Ukraine

ORCID:

<http://orcid.org/0000-0003-2859-0105>

E-mail: samvika2086@gmail.com

Citation: Herasymenko, V. (2023). The typical state medals and rewards as an option of encouragement of Odesa city mayors in the city self-government structure within the period from the second half of the 19th century to the beginning of the 20th century. *Chornomors'ka mynuvshyna: notes of the Department of the history of Cossacks in the South of Ukraine* / V.A. Smolij, ed. Odesa, vol. 18, pp. 77 – 85.

Submitted: 08.11. 2023

Annotation

The article considers one of the possible characteristics for encouraging the activity of historical figures in the professional field as awards and honors. Preference was given primarily to the state award system, which extended to various sectors of the population, including professional groups – elected positions of city mayors. In the second half of the 19th – at the beginning of the 20th century the municipal self-government of Odesa was headed by nine people – Semen Vorontsov, Mykola Novoselskyi, Grigory Marazli (Grigorios Maraslis), Valerian Ligin, Petro Kryzhanovskyi, Pavlo Zelenyi, Vasyl Protopopov, Mykola Moiseyev and Borys Pelikan. On the basis of the collected sources and the works of researchers, a list of the most typical state orders among the figures of city heads with a chronological reference and brief generalizations regarding the conditions of awarding was revealed. With the beginning of the creation of the post of city mayor, the duties performed did not provide for a normalized and regular financial reward, which is one of the motivating elements in the work process of a person. Awards were one of the options for encouragement – thanks from the government, provincial administration, national awards, distinctions, etc.

According to the City Regulation of 1870, to represent the power and status of the mayor, was introduced a badge with the image of the city coat of arms on a large silver chain, with the right to the Vth category uniform of the Ministry of Internal Affairs to the heads of provincial cities and cities that were equated to them. Over the years of their life and various activities, Odessa mayors could receive many awards and distinctions that affected their status and position. Among the typical national awards, the following three orders were identified: St. Volodymyr (2nd and 3rd degrees), St. Anna (1st, 2nd and 3rd degrees) and St. Stanislav (1st degree). During the years of activity in the post of mayor, only five people received orders – M. Novoselskyi, G. Marazli, V. Ligin, M. Moiseyev and B. Pelikan. P. Zelenyi worked for a long time in self-governing institutions at the zemstvo level. P. Kryzhanovskyi and V. Protopopov are known for their professional judicial career, which contributed to receiving orders. The first mayor of the post-reform period, S. Vorontsov, was a military man, and he won his main awards on the battlefield.

Keywords: Odesa, a city mayor, state medal, reward.

ТИПОВІ ДЕРЖАВНІ ВІДЗНАКИ ТА НАГОРОДИ ЯК ОПЦІЯ ЗАОХОЧЕННЯ ОДЕСЬКИХ МІСЬКИХ ГОЛІВ У СТРУКТУРІ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Вікторія Герасименко

Доктор філософії з історії та археології
Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського
вул. Старопортофранківська, 26,
Одеса, 65020, Україна
ORCID:
<http://orcid.org/0000-0003-2859-0105>
E-mail: samvika2086@gmail.com

Цитування: Герасименко В. Типові державні відзнаки та нагороди як опція заохочення одеських міських голів у структурі міського самоврядування другої половини ХІХ ст. – початку ХХ ст. *Чорноморська минувшина: записки Відділу історії козацтва на півдні України: зб. наук. праць/* за ред. В. А. Смолія. Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2023. Вип. 18. С. 77 – 85.

Отримано: 08.11.2023

Анотація

В статті розглянуто одну з можливих характеристик для заохочення діяльності історичних постатей на професійній ниві як нагороди та відзнаки. Перевага надавалася першочергово державній нагородній системі, яка поширювалася на різні версти населення, в тому числі і професійні групи – виборні посади міських голів. У другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. міське самоврядування Одеси очолювали дев'ять осіб – Семен Михайлович Воронцов, Микола Олександрович Новосельський, Григорій Григорович Маразлі, Валер'ян Миколайович Лігін, Петро Адамович Крижановський, Павло Олександрович Зелений, Василь Якович Протопопов, Микола Іванович Мойсеєв та Борис Олександрович Пелікан. На основі зібраних джерел та праць дослідників виявлено перелік найбільш типових державних орденів серед постатей міських голів з хронологічною прив'язкою та короткими узагальненнями щодо умов присвоєння.

Ключові слова: Одеса, міський голова, державна нагорода, орден.

Історія міського самоврядування є однією із важливих тем міждисциплінарного характеру для дослідників за наявності різноманіття доступних джерел та праць попередніх поколінь. Активні модернізаційні процеси, що торкнулися українських земель у другій половині ХІХ ст. безпосередньо вплинули на розвиток населених пунктів та міських громад.

Одним із перших українських міст, що отримало можливість формувати самоврядні міські органи управління, стала Одеса. Залучені виборні представники міської спільноти намагалися провадити прогресивні для свого часу ідеї та розробки, використовуючи й досвід іноземних колег. Важлива роль в цих процесах належала і міських головам, що працювали у складі дум і управ упродовж десятків років, починаючи з депутатів і завершуючи очільниками міського самоврядування. Від запровадження дії Міського положення 1863 р. і до початку Першої світової війни посаду міського голови Одеси обіймали – Семен Михайлович Воронцов (1863 – 1867), Микола Олександрович Новосельський (1867 – 1878), Григорій Григорович Маразлі (1878 – 1895), Валер'ян Миколайович Лігін (1895 – 1897), Петро Адамович Крижановський (1897, 1905), Павло Олександрович Зелений (1898 – 1905), Василь Якович Протопопов (1905 – 1908), Микола Іванович Мойсеєв (1908 – 1913) та Борис Олександрович Пелікан (1913 – 1917).

З початком створення посади міського голови, виконувані обов'язки не передбачали унормованої і регулярної фінансової нагороди, що є одним із мотивуючих елементів у процесі роботи людини. Одним із варіантів заохочення ставали нагороди – подяки й грамоти від уряду, губернського управління, загальнодержавні нагороди, відзнаки тощо. Метою даної публікації є аналіз та

вивчення найбільш типового переліку державних нагород і відзнак для міських голів Одеси для визначення рівня заохочення або ж преференцій, які мали тогочасні очільники муніципалітету.

Загалом, у працях з дослідження постатей міських голів Одеси здебільшого увага приділяється їхнім біографічним даним і певним аспектам діяльності – урядова робота, міське самоврядування, наукова діяльність, благодійність тощо. Нагороди та відзнаки (загальнодержавні та іноземні) загалом згадуються тільки загальним переліком, подекуди без дат присвоєння. У монографії О. В. Черемісіна «Міське самоврядування на Півдні України в 1785-1917 рр.» зазначається про наявність окремих законодавчих актів, що передбачали визначення заохочення для представників міського самоврядування [14, с. 62]. В. С. Шандра у своїй публікації «Правове становище та соціальні ініціативи міських голів українських міст (1870 – 1914 рр.)» вказує також на те, що служба міського голови, як і у попередні часи, вважалася почесною, без виплати жалування, й тому держава компенсувала її почесними та вшануванням [15, с. 235]. У статті В. М. Коробки «Міський голова – ключова посада самоврядування міст підросійської України 1785 – 1917 рр.» розглянуто заснування та розвиток посади міського голови з усіма побіжними аспектами діяльності, ураховуючи отримання нагород та чинів відповідно до реформування системи міського самоврядування [12, с. 90, 93, 95]. У монографії «Формування російської імперської системи державної служби на українських землях (XVIII – XIX ст.)» М. В. Бармаком було глибоко досліджено організаційні основи державної служби, інформацію про технологію відбору та прийому кандидатів, порядок проходження служби, атестації, кар'єрне просування, підготовку кадрів для державної служби, систему соціального захисту, заохочення та відповідальність за службові провини [1, с. 201 – 208]. Основними джерелами є формулярні списки про службу одеських міських голів [5 – 11].

Уперше посада міського голови була запроваджена у зв'язку із спеціальною нагодою. Маніфестом від 14 грудня 1766 р. Катерина II оголосила скликання виборних представників від усіх вільних станів імперії для вироблення «нового Уложення» [12, с. 90]. На початку XIX ст. міські голови отримували за здобутки у роботі, сумлінне і тривале виконання обов'язків здебільшого подяки, менше – золоті медалі. Наприклад, у 1802-1806 рр. І. Андросов був очільником реформованого одеського магістрату. За його сумлінну та старанну службу, у 1808 р. одеська громада обрала його міським головою. На цій посаді його було нагороджено – похвальним листом від громадськості; грамотою Дюка де Рішельє; золотою медаллю на червоній стрічці (подарунок імператора Олександра I) [14, с. 203].

За Міським положенням 1870 р., посада міського голови юридично і фактично набувала солідності та статусності [12, с. 92]. Розробники нового законодавчого акту обмірковували необхідність забезпечити за головою «видне та почесне положення в середовищі міської влади». Реалізація вищезазначеного втілилася у спеціальній нормі закону, що передбачала носіння міським головою особливих знаків під час виконання своїх обов'язків і в урочистих випадках. Для репрезентації влади запроваджувався нагрудний знак із зображенням герба міста на крупному срібному ланцюжку (*авт. – як на зображеннях нижче*), з присвоєнням головам губернських міст та міст, що до них прирівнювалися право на мундир Міністерства внутрішніх справ V категорії [12, с. 92; 15, с. 235].

С. М. Воронцов.
Фото. 1860-ті рр. [2, с. 250]

Портрет Г. Г. Маразлі.
І. А. Карцов. [2, с. 253]

За бездоганну та тривалу службу міський голова міг розраховувати на державні нагороди, класний чин і навіть на пожалування дворянським званням. У випадку якісної результативної діяльності та довготривалої роботи на посаді міського голови (декілька каденцій поспіль), міська дума могла присвоїти очільнику міського самоврядування звання почесного громадянина [15, с. 235].

З початком дії Міського положення 1892 р. міський голова визнавався державним службовцем. Посадовим особам громадського управління присвоювалися класи державної служби. Міським головам в губернських містах і тим, що входили до складу градоначальств, надавався VI клас, в інших міських поселеннях – VIII клас [12, с. 95].

Акцентуючи увагу на тогочасній державній нагородній системі, були встановлені вісім імператорських і царських орденів:

1. Св. Апостола Андрія Первозванного (один ступінь);
2. Св. Великомучениці Катерини (два ступені);
3. Св. Олександра Невського (один ступінь);
4. Білого Орла (один ступінь);
5. Св. Великомученика і Победоносця Георгія (чотири ступені);
6. Св. Рівноапостольного князя Володимира (чотири ступені);
7. Св. Анни (чотири ступені);
8. Св. Станіслава (три ступені).

Заслуги духовних, військових і цивільних чиновників, дворян, службовців, які були на виборних посадах, купців за особливі заслуги могли бути відзначені всіма вищезазначеними орденами, окрім двох (орденом Св. Великомучениці Катерини нагороджувалися дворянки; орден Св. Георгія вручали лише за воєнні подвиги під час бойових дій) [1, с. 204].

За роки свого життя та різноманітної діяльності, одеські міські голови могли отримати багато нагород та відзнак, що впливали на їхній статус та положення.

С. Воронцов був нагороджений орденами св. Володимира 4-го ст. з бантом (1848 р. – як можливий результат участь у військових кампаніях на Кавказі, отримав золоту шаблю

«За хоробрість»), св. Станіслава 1-го ст. з мечами та св. Володимира 3-го ст. з мечами (1855 – 1856 рр. – оборона Севастополя, Кримська (Східна) війна), св. Анни 1-го ст. з імператорською короною і мечами (1869 р. – можливо за певні військові здобутки, так як 1-а ст. ордена видавалася військовим у званні не нижче генерала) та носив Георгіївський хрест (за Кавказьку кампанію) [2, с. 63].

М. Новосельський був нагороджений орденами Св. Володимира 3-го ст. (1859 р. – як варіант за його підприємницьку діяльність, розвиток промислів в масштабі держави тощо) та Св. Станіслава 1-го ст. (1869 р. – скоріш за все, це пов'язано з першою декадою роботи у складі міської думи, участю у розробленні Міського положення 1870 р. тощо) [2, с. 69].

За службу і громадську діяльність Г. Маразлі був нагороджений державними орденами: Св. Анни 3-го ст. (1858 р. – за попередню сумлінну роботу на посаді чиновника канцелярій), Св. Анни 2-го ст. (1871 р. – можливі декілька варіантів, як робота в громадських установах, на посту мирового судді, опіка над благодійними установами), Св. Станіслава 1-го ст. (1879 р. – за сумлінну службу та відмінну роботу), Св. Анни 1-го ст. (1882 р. – за сумлінну службу та відмінну роботу), Св. Володимира 2-го ст. (1888 р. – за сумлінну та корисну службу, у міському самоврядуванні працював близько 20 років), Білого Орла (1891 р. – за сумлінну службу та відмінну роботу), Св. Олександра Невського (1903 р. – можливо за довготривалу роботу на посаді посадах у міському самоврядуванні, або ж за благодійну діяльність на користь Одеси) та декількома медалями [6, арк. 4 зв, 17зв, 19 зв, 23зв; 11, арк. 35-36зв;].

В. Лігін був нагороджений орденами Св. Анни 2-го ст. (1884 р.), Св. Володимира 3-го ст. (1891 р.), Св. Станіслава 1-го ст. (1896 р.), а також різними медалями та відзнаками [13, с. 130]. Можемо припустити, що нагороди В. Лігіна були пов'язані з його науковою діяльністю (попередньо захищена докторська дисертація та обрання екстраординарним професором, у 1884 – 1889 р. очолював фізико-математичний факультет Імператорського Новоросійського університету) або думською діяльністю у освітній сфері (з 1889 р. – офіційно призначений товаришем міського голови, повністю занурився у думську діяльність).

П. Крижановський був кавалером орденів Св. Станіслава 1-го та 2-го ст., Св. Анни 2-го ст., Св. Володимира 3-го та 4-го ст. [3, арк. 12]. Якщо розглядати архівну справу – П. Крижановський вже на момент повторного обрання на посаду міського голови у 1905 р. мав всі вищезазначені ордени. Найбільш вірогідніше, що це нагороди за сумлінну службу у судовому відомстві більше 15 років, за що дуже хвалили колишні колеги і не дуже полюбили гласні.

П. Зелений був кавалером ордену Св. Володимира 4-го ст. (1890 р. – за вислугу років на посаді депутата дворянства), мав відзнаку Червоного хреста (1881 р. – за пожертвування та допомогу у сприянні діяльності організації Червоного хреста під час російсько-турецької війни 1877 – 1878 рр.) [5, арк. 11 зв, 18 зв].

Відповідно до формулярного списку, В. Протопопов був нагороджений орденами Св. Анни 2-го ст. (1905), Св. Станіслава 2-го та 3-го ст. й медаллю пам'яті царювання Імператора Олександра III [8, арк. 1зв]. Як і один із його попередників (П. Крижановський), В. Протопопов також працював у судовому відомстві з кінця 1870-х рр., тому найбільш вірогідніше, що перший орден саме за попередню сферу діяльності. Два останні ордени не мають у формулярному списку хронологічної прив'язки, можливо вони були отримані після обрання на посаду міського голови або ж після 1908 р. (відставка з посади).

М. Мойсеєв був нагороджений орденами Св. Станіслава 2-го ст. (1896 р. – за відмінну та сумлінну службу), Св. Анни 3-го ст. (1897 р. – за 12-річну службу на посаді дільничного мирового судді м. Одеси), Св. Анни 2-го ст. (1899 р. – за відмінну та сумлінну службу по відомству Імператорського людинофільського товариства), Св. Володимира 4-го ст. (1903 р. – за заслуги по відомству Імператорського людинофільського товариства), Св. Володимира 3-го ст. (1909 р. – за заслуги по відомству Імператорського людинофільського товариства), Св. Станіслава 1-го ст. (1913 р. – за заслуги по відомству Імператорського людинофільського товариства) та медалями «На пам'ять про царювання Олександра III», «На пам'ять про 300-річчя дому Романових», бронзовою на Володимирській стрічці на пам'ять про Вітчизняну війну 1812 р. [4, арк. 11; 7, арк. 7зв., 8зв., 10зв., 11зв., 12].

Б. Пелікан отримав такі державні нагороди, зокрема ордени Св. Станіслава 3-го ст. (1910 р. – отримано завдяки попередньому присвоєнню чина губернського секретаря зі старшинством), Св. Станіслава 2-го ст. (1915 р. – доба Першої світової війни, можливо за дії на посаді міського голови або ж сприяння роботі організацій чи військовим), Св. Анни 2-го ст. (1916 р. – доба Першої світової війни, можливо за дії на посаді міського голови або ж сприяння роботі організацій чи військовим) та медалі – «На пам'ять про ювілей 200-річчя Полтавської перемоги», «На пам'ять про 100-ліття Вітчизняної війни» [9, арк. 2; 10, арк. 1 зв, 3 зв, 4 зв, 5 зв]. За відмінне виконання підготовки до всезагальної мобілізації 1914 р., він отримав срібний нагрудний знак на пам'ять про 50-ліття земських управ та знак 1-го ст. Холмського Свято-Богородицького братства [10, арк. 4 зв].

Частина згаданих нагород мала свої підстави, зафіксовані у віднайдених документах, інша частина – пропозиції автора через співвідношення подій в життєписі історичної постаті.

В результаті, серед типових загальнодержавних нагород було визначено такі три ордени: Св. Володимира (2-го та 3-го ступенів), Св. Анни (1-го, 2-го та 3-го ступенів) та Св. Станіслава (1-го ступеня).

Орден Св. Володимира – одна із найстаріших нагород імперської доби, видавалась спочатку за звитяги військовим особам, і згодом її статус розширили і за відмінну та тривалу державну та суспільну службу. Орден Св. Анни – поширена нагорода серед представників дворянського населення, присвоювалась за корисну суспільну та державну службу, військові подвиги. Орден Св. Станіслава – перейшов до державної системи нагород після включення польських земель до складу Російської імперії, був досить масовою нагородою, що надавалась за бездоганну службу на посаді (не менш 10-15 років виконання функціональних обов'язків).

Серед групи вищих орденів зазначаються Св. Володимира 2го ступеня, Св. Анни 1го ступеня та Св. Станіслава 1го ступеня. До групи нижчих орденів належали Св. Володимира 3го ступеня, Св. Анни 2го та 3го ступенів та Св. Станіслава 2го та 3го ступенів. Нижчі ордени надавали право особистого дворянства, вищі ступені орденів – право спадкового дворянства [1, с. 205 – 207].

Для узагальнення уявлення щодо отриманих типових орденів було складено наступні таблиці:

Вищі загальнодержавні ордени

	Семен Михайлович Воронцов	Микола Олександрович Новосельський	Григорій Григорович Маразлі	Валер'ян Миколайович Лігін	Павло Олександрович Зелений	Петро Адамович Крижановський	Василь Якович Протопопов	Микола Іванович Мойсєєв	Борис Олександрович Пелікан
Св. Володимира 2го ступеня			+ (1888 р.)						
Св. Анни 1го ступеня	+ (1869 р.)		+ (1882 р.)						
Св. Станіслава 1го ступеня	+ (1855-1856 рр.)	+ (1869 р.)	+ (1879 р.)	+ (1896 р.)		+		+ (1913 р.)	

Нижчі загальнодержавні ордени

	Семен Михайлович Воронцов	Микола Олександрович Новосельський	Григорій Григорович Маразлі	Валер'ян Миколайович Лігін	Павло Олександрович Зелений	Петро Адамович Крижановський	Василь Якович Протопопов	Микола Іванович Мойсєєв	Борис Олександрович Пелікан
Св. Володимира 3-го ступеня	+ (1855-1856 рр.)	+ (1859 р.)		+ (1891 р.)		+		+ (1909 р.)	
Св. Володимира 4-го ступеня	+ (1848 р.)				+ (1890 р.)	+		+ (1903 р.)	
Св. Анни 2-го ступеня			+ (1871 р.)	+ (1884 р.)		+	+ (1905 р.)	+ (1899 р.)	+ (1916 р.)
Св. Анни 3-го ступеня			+ (1858 р.)					+ (1897 р.)	
Св. Станіслава 2-го ступеня						+	+	+ (1896 р.)	+ (1915 р.)
Св. Станіслава 3-го ступеня							+		+ (1910 р.)

* (1869 р.) – умовне позначення для орденів, отриманих вже на посаді міського голови Одеси.

Отже, всі міські голови мали або отримали статус дворянина (особистий або спадковий) – частково цьому сприяли і класні чини, і ордени. Використовуючи наведені вище дані двох таблиць, саме за роки діяльності на посаді міського голови ордени отримали тільки п'ять осіб – М. Новосельський, Г. Маразлі, В. Лігін, М. Мойсєєв та Б. Пелікан. Можемо припустити, що частина з них була пов'язана з їхніми довготривалими періодами роботи у сфері міського самоврядування (починаючи з гласних), а також за суспільно корисну працю (благодійну, освітянську діяльність) вже будучи міськими головами. Щодо П. Зеленого – довгий час працював у самоврядних установах земського і губернського рівня, і на момент отримання ордена Св. Володимира 4-го ступеня вже був серед гласних одеської міської думи більше однієї декади. П. Крижановський та В. Протопопов відомі своєю професійною судовою кар'єрою, що посприяло отриманню орденів (авт. – проте частина нагород ще потребує подальшого дослідження, немає хронологічної прив'язки). Перший міський голова пореформеної доби – С. Воронцов був військовим, і основні свої

нагороди здобув саме на полі бою. Думська діяльність промайнула досить швидко для нього, хоча колектив гласних запропонував відзначити його більш персоналізованою нагородою – званням «почесного гласного», проте С. Воронцов звернувся до принципів виборчого права і зазначив, що вони не можуть бути порушені на користь одного з виборних представників [2, с. 62].

Фалеристичні надбання міських голів відзначали важливі етапи в житті історичних постатей, зокрема отримання або підтвердження дворянського статусу, підвищення суспільного та професійного авторитету тощо. Державні відзнаки мають свої характерні особливості, проте не менш цікавим є розкриття обставин, за яких могли бути отримані нагороди. На жаль, формулярні списки про службу кожної персоналії не є легкодоступним джерелом для науковців і має свої вади. Неякісне заповнення документів або часткове перенесення попередніх даних службовцем з обмеженою інформацією про привід нагородження може послуговувати активним мотиваційний елементом для подальших наукових пошуків.

Джерела та література:

1. Бармак М. В. Формування російської імперської системи державної служби на українських землях (XVIII – XIX ст.). Тернопіль: Астон, 2016. 392 с.
2. Герасименко В. В. Міські голови Одеси другої половини XIX – початку XX ст. просопографічний портрет: дис. ... д-ра філос. за спец. 032 Історія та археологія. Одеса, 2022.
3. Державний архів Одеської області (Україна) (далі – ДАОО). Ф. 16 (Одеська міська дума). Оп. 81. Спр. 77 (Про обрання міським головою дійсного статського радника П. А. Крижановського на чотири роки 1905 – 1908 рр.). 13 арк.
4. ДАОО. Ф. 16 (Одеська міська дума). Оп. 84. Спр. 115 (Про вибори на посаду міського голови М. І. Мойсеєва). 21 арк.
5. ДАОО. Ф. 16 (Одеська міська дума). Оп. 124. Спр. 1229а (Формулярний список про службу Одеського міського голови Павла Олександровича Зеленого). 24 арк.
6. ДАОО. Ф. 16 (Одеська міська дума). Оп. 124. Спр. 1901 (Формулярний список про службу при Міністерстві внутрішніх справ Одеського міського голови, таємного радника Григорія Григоровича Маразлі). 26 арк.
7. ДАОО. Ф. 16 (Одеська міська дума). Оп. 124. Спр. 1902 (Формулярний список про службу почесного мирового судді міста Одеси, дійсного статського радника Миколи Івановича Мойсеєва). 12 арк.
8. ДАОО. Ф. 16 (Одеська міська дума). Оп. 124. Спр. 2359 (Формулярний список про службу Одеського міського голови, кандидата юридичних наук Василя Яковича Протопопова). 4 арк.
9. ДАОО. Ф. 16 (Одеська міська дума). Оп. 124. Спр. 2362 (Формулярний список про службу члена одеської міської управи, колезького регістратора Бориса Олександровича Пелікана). 8 арк.
10. ДАОО. Ф. 16 (Одеська міська дума). Оп. 124. Спр. 2365 (Формулярний список про службу колишнього одеського міського голови, колезького асесора Бориса Олександровича Пелікана). 6 арк.
11. ДАОО. Ф. 5 (Управління тимчасового одеського генерал-губернатора). Оп. 1. Спр. 859 (Положення та інструкція дій поліції проти революційного руху). Арк. 35 – 54.
12. Коробка В. М. Міський голова – ключова посада самоврядування міст підросійської України 1785–1917 рр. *Література та культура Полісся*. Ніжин, 2011. Вип. 66. С. 89 – 98.
13. Решетов С., Іжик Л. Григорий Маразлі. Честь паче почеси. Одеса: ТЭС, 2012. 352 с.
14. Черемісін О. В. Міське самоврядування на Півдні України в 1775-1917 рр. Херсон: Олді-плюс, 2017. 582 с.
15. Шандра В. С. Правове становище та соціальні ініціативи міських голів українських міст (1870 – 1914 рр.). *Розумовські зустрічі: збірник наукових праць*. 2017. № 4. С. 233 – 242.

References:

1. Barmak, M. V. (2016). *Formuvannia rosiiskoi imperskoi systemy derzhavnoi sluzhby na ukrainskykh zemliakh (XVIII – XIX st.)*. Ternopil: Aston. [in Ukrainian].
2. Herasymenko, V. V. 2022. *Miski holovy Odesy druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. prosopohrafichnyi portret* [The mayors of Odesa within the period from the second half of the 19th century to the beginning of the 20th century: a prosopographic portrait]. *Candidate's thesis*. Ph.D. thesis, Odesa. [in Ukrainian].
3. Derzhavnyy arkhiv Odes'koyi oblasti (Ukrayina) [State Archives of the Odessa region (Ukraine)] (as follows - DAOO). F. 16 (Odes'ka miska дума). Op. 81. Spr. 77 (Pro obrannya mis'kym holovoyu diysnoho stat's'koho radnyka P. A. Kryzhanovs'koho na chotyry roky 1905 – 1908 rr.). 13 ark. [in Russian].
4. DAOO. F. 16 (Odeska miska дума). Op. 84. Spr. 115 (Pro vybory na posadu miskoho holovy M. I. Moiseieva). 21 ark. [in Russian].
5. DAOO. – F. 16 (Odeska miska дума). Op. 124. Spr. 1229a (Formuliarnyi spysok pro sluzhbu Odeskoho miskoho holovy Pavla Oleksandrovycha Zelenoho). 24 ark. [in Russian].
6. DAOO. F. 16 (Odeska miska дума). Op. 124. Spr. 1901 (Formuliarnyi spysok pro sluzhbu pry Ministerstvi vnutrishnikh sprav Odeskoho miskoho holovy, taiemnoho radnyka Hryhoriia Hryhorovycha Marazli). 26 ark. [in Russian].
7. DAOO. F. 16 (Odeska miska дума). Op. 124. Spr. 1902 (Formuliarnyi spysok pro sluzhbu pochesnoho myrovoho suddi mista Odesy, diisnoho statskoho radnyka Mykoly Ivanovycha Moiseieva). 12 ark. [in Russian].
8. DAOO. F. 16 (Odeska miska дума). Op. 124. Spr. 2359 (Formuliarnyi spysok pro sluzhbu Odeskoho miskoho holovy, kandydata yurydychnykh nauk Vasylia Yakovycha Protopopova). 4 ark. [in Russian].
9. DAOO. F. 16 (Odeska miska дума). Op. 124. Spr. 2362 (Formuliarnyi spysok pro sluzhbu chlena odeskoi miskoi upravly, kolezkoho rehistratora Borysa Oleksandrovycha Pelikana). 8 ark. [in Russian].
10. DAOO. F. 16 (Odeska miska дума). Op. 124. Spr. 2365 (Formuliarnyi spysok pro sluzhbu kolyshnoho odeskoho miskoho holovy, kolezkoho asesora Borysa Oleksandrovycha Pelikana). 6 ark. [in Russian].
11. DAOO. F. 5 (Upravlinnia tymchasovoho odeskoho heneral-hubernatora). Op. 1. Spr. 859 (Polozhennia ta instruktsiia dii politsii proty revoliutsiinoho rukhu). Ark. 35 – 54. [in Russian].
12. Korobka, V. M. (2011). *Misky holova – kliuchova posada samovriaduvannia mist pidrosiiskoi Ukrainy 1785–1917 rr.* V: H. V. Samoilenko., red. *Literatura ta kultura Polissia*, 66, s. 89-98. [in Ukrainian].
13. Reshetov, S. & Yzhyk, L. (2012). *Hryhoryi Marazly. Chest pache pochesty*. Odessa: TES. [in Russian].
14. Cheremisin, O. V. (2017). *Mis'ke samovryaduvannya na Pivdni Ukrayiny v 1775 – 1917 rr.* Kherson: Oldi-plyus. [in Ukrainian].
15. Shandra, V. S. (2017). *Pravove stanovyshe ta sotsial'ni initsiatyvy mis'kykh holiv ukrayins'kykh mist (1870 – 1914 rr.)*. *Rozumovs'ki zustrichi: zbirnyk naukovykh prats'*. Vyp. 4, s. 233 – 242.